

Institute for Macroeconomic
and Regional Studies

BUG'DOY UNI ULGURJI NARXLARI INDEKSI

Makroiqtisodiy va hududiy tadqiqotlar instituti

May, 2023

1. Kirish

Bug'doy uni butun dunyo bo'ylab ko'plab oziq-ovqat mahsulotlarining muhim tarkibiy qismi bo'lib, global oziq-ovqat ta'minotida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Un ko'plab mamlakatlarda asosiy oziq-ovqat bo'lib, non, makaron, pechene va qandolatlar kabi bir qator mahsulotlarni tayyorlash uchun ishlatiladi.

Bug'doy unining muhimligining asosiy sabablaridan biri uning ozuqaviy qiymatidir. Bug'doy uni uglevodlar, oqsillar, B va E vitaminlari kabi vitaminlarning ajoyib manbai hisoblanadi. Bu oziq moddalar sog'lom tana funksiyalarini saqlash uchun zarurdir va ular odamlarni kundalik faoliyati uchun zarur energiya bilan ta'minlaydi.

Shu bois, bug'doy uni narxlarining o'zgarishini doimiy ravishda kuzatib borish iqtisodiy barqarorlik, rejalashtirish, talab va taklif, raqobatbardoshlik va oziq-ovqat xavfsizligi nuqtai nazaridan muhim ahamiyatga ega.

1. Iqtisodiy barqarorlik. Bug'doy uni ulgurji narxlaridagi tebranishlar yakuniy iste'mol tovarlari narxlariga va umumiy inflyatsiya darajasiga ta'sir qiladi. Ulgurji narxlarni monitoring qilish siyosatchilarga har qanday yirik makroiqtisodiy beqarorlikning oldini olish va narxlar barqarorligini saqlash turish uchun zarur choralarni ko'rishga yordam beradi.

2. Rejalashtirish. Bug'doy unining ulgurji narxlari oziq-ovqat sohasida biznesni rejalashtirish va qaror qabul qilishga bevosita ta'sir qiladi. Oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqaruvchilar va yetkazib beruvchilar ishlab chiqarish va tarqatish strategiyalarini samarali rejalashtirishlari uchun un narxini kuzatib borishlari kerak. Bundan tashqari, bug'doy yetishtiruvchi fermerlar har mavsumda bug'doy ekish qarorlarida ushbu narxlarni hisobga olishlari kerak bo'lishi mumkin.

3. Talab va taklif. Ulgurji narxlar monitoringi bug'doy uniga bo'lgan talab va taklifni aniqlashga ham yordam beradi. Agar ulgurji narxlar ko'taralishiga sabab bo'ladigan bug'doy tanqisligi mavjud bo'lsa, bu ta'minot zanjiridagi muammolar to'g'risida signal berishi mumkin. Boshqa tomondan, ulgurji narxlar sezilarli darajada ko'tarilib ketishi fermerlarni ko'proq bug'doy ekishga jalb qilishi mumkin, bu esa oxir-oqibatda ortiqcha taklif va narxlarning pasayishiga olib kelishi mumkin.

4. Raqobatbardoshlik. Bug'doy unining ulgurji narxlari turli hududlarda farq qilishi mumkin va narxlarni kuzatish orqali korxonalar bozor raqobatbardoshligi to'g'risida ma'lumot olishlari mumkin. Bu ulgurji sotuvchilarning raqobatbardoshligini saqlab qolishga va narxlarni bozor sharoitlariga qarab moslashtirishlariga yordam beradi.

5. Oziq-ovqat xavfsizligi. Bug'doy uni butun dunyo bo'ylab ko'pchilik uchun muhim oziq-ovqat mahsulotidir va uning ulgurji narxlarini nazorat ostida ushlab turish oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlaydi. Narxlarni monitoring qilish bug'doy unini hatto qurg'oqchilik yoki suv toshqini kabi favqulodda vaziyatlarda ham hamma uchun ochiq bo'lishiga ishonch hosil qilishga yordam beradi.

Bundan tashqari, ulgurji narxlar o'zgarishining chakana bozor narxlariga biroz kechikish bilan ko'chib o'tishi va iste'mol narxlari to'g'risida ma'lumot to'plash ma'lum vaqt talab etishini inobatga olinsa, bug'doy uni ulgurji narxlarini kundalik kuzatib borish yetakchi indikator (*leading indicator*) va erta ogohlantirish tizimi (*early warning system*) sifatida xizmat qiladi.

Mazkur omillarni inobatga olib, Makroiqtisodiy va hududiy tadqiqotlar instituti (MHTI) tomonidan O'zbekiston respublika tovar-xom ashyo birjasi ma'lumotlari asosida **“Bug'doy uni ulgurji narxlari indeksi”** (*BUNNI indeksi*)

ishlab chiqildi. BUNNI indeksi mahalliy bug'doy uni va import bug'doy uni uchun alohida hisoblangan bo'lib, mahalliy va import bug'doy uni narxlarini taqqoslama tahlil qilib borish, narxlarga ta'sir qiluvchi ichki va tashqi omillarni aniqlash va tegishli qarorlar qabul qilish uchun hukumatga takliflar kiritib borishga yordam beradi.

2. Metodologiya va ma'lumotlar

BUNNI indeksini hisoblashda O'rtacha vaznli usuldan foydalanildi. Statistik ma'lumotlar O'zbekiston respublika tovar-xom ashyo birjasida bug'doy uni birja savdolari bo'yicha tuzilgan bitimlar to'g'risidagi ma'lumotlardan olindi. Bunda, "bekor qilingan" bitimlar chiqarib tashlandi. BUNNI indeksi quyidagi formulalar orqali hisoblandi:

$$BUNNI_t^{1\ nav} = \sum_{i=1}^n (P_{it} * \frac{Q_{it}}{Q_t^{1\ nav}}) / P_{it_0} \quad (1)$$

$$BUNNI_t^{2\ nav} = \sum_{j=1}^n (P_{jt} * \frac{Q_{jt}}{Q_t^{2\ nav}}) / P_{jt_0} \quad (2)$$

$$BUNNI_t^{oliy\ nav} = \sum_{k=1}^n (P_{kt} * \frac{Q_{kt}}{Q_t^{oliy\ nav}}) / P_{kt_0} \quad (3)$$

$$BUNNI_t = \sum_{m=1}^3 BUNNI_t^m * \frac{Q_t^m}{Q_t} \quad (4)$$

Bu yerda,

P_{it} – t davrda $i-1$ nav bug'doy uni narxi;

P_{it_0} - bazaviy davrda $i-1$ nav bug'doy uni narxi;

Q_{it} – t davrda $i-1$ nav bug'doy uni savdo hajmi;

$Q_t^{1\ nav}$ – t davrda jami 1 nav bug'doy uni savdosi;

P_{jt} – t davrda $j-2$ nav bug'doy uni narxi;

P_{jt_0} - bazaviy davrda $j-2$ nav bug'doy uni narxi;

Q_{jt} – t davrda $j-2$ nav bug'doy uni savdo hajmi;

$Q_t^{2\ nav}$ – t davrda jami 2 nav bug'doy uni savdosi;

P_{kt} – t davrda k -oliy nav bug'doy uni narxi;

P_{kt_0} - bazaviy davrda k -oliy nav bug'doy uni narxi;

Q_{kt} – t davrda k -oliy nav bug'doy uni savdo hajmi;

$Q_t^{oliy\ nav}$ – t davrda jami oliy nav bug'doy uni savdosi;

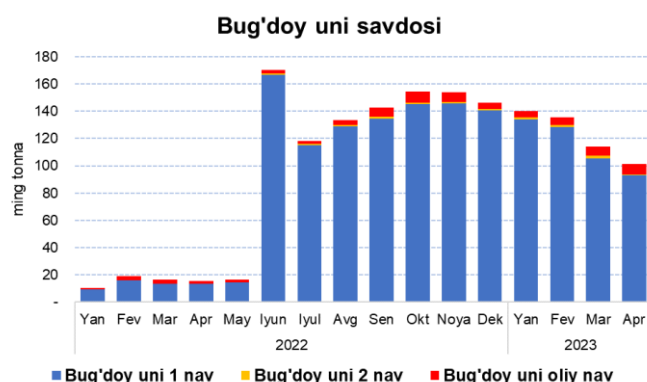
$m = 1$ (1 nav), 2 (2 nav), 3 (oliy nav).

3. Bug'doy uni birja savdolari

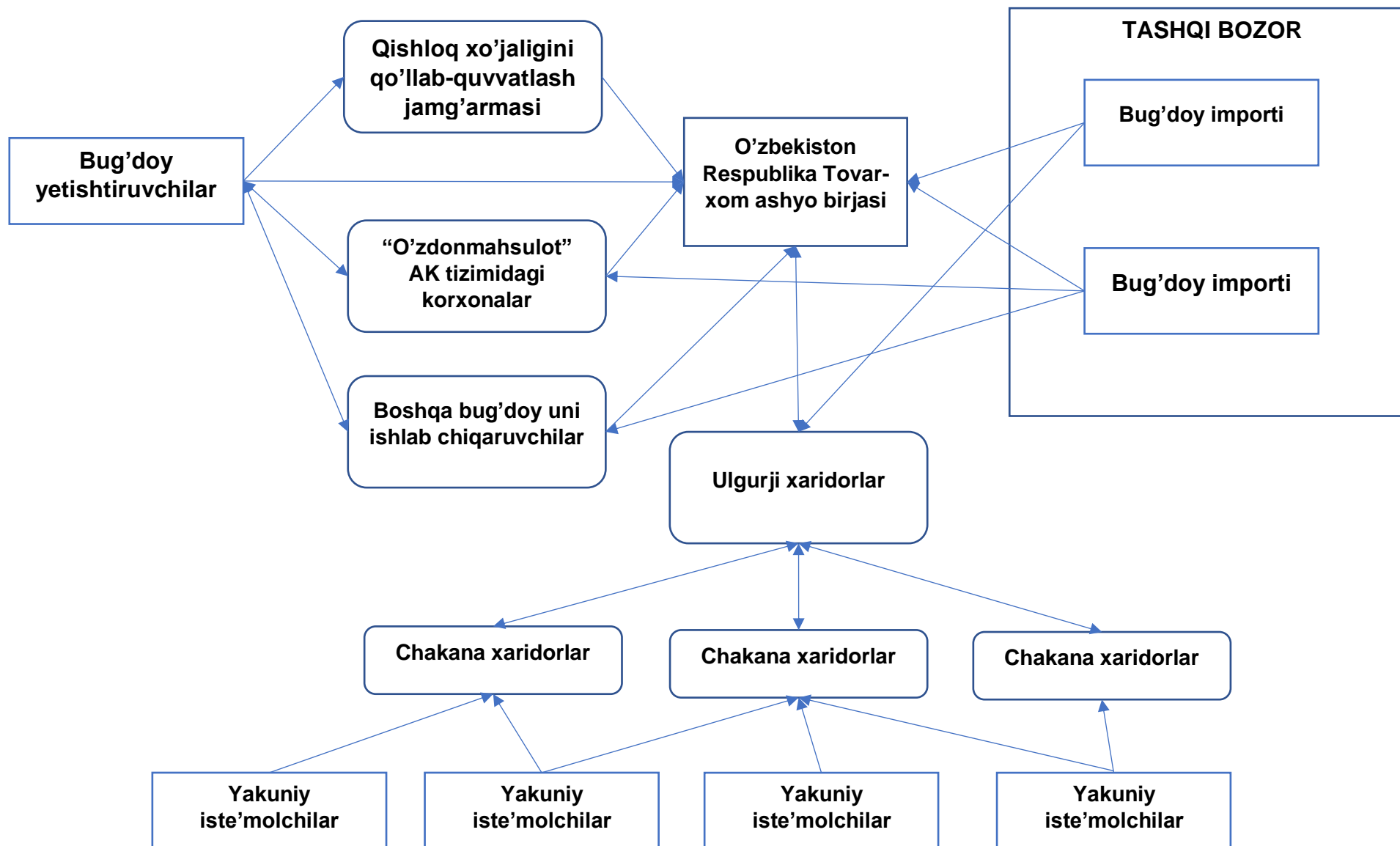
O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 maydagi PQ-262-sonli "G'allani yetishtirish va sotishda bozor tamoyilini joriy etishning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida" Qaroriga asosan 2022 yil 1 iyundan bug'doy va un mahsulotlari narxleri erkinlashtirildi va "O'zdonmahsulot" AJ korxonalari tomonidan bug'doy uni ochiq birja savdolariga qo'yilishi va sotilishi boshlandi.

Ma'lumot uchun: COVID-19 pandemiyasi sharoitida 2020 yil 16 apreldan, un mahsulotini birja savdolarisiz to'g'ridan-to'g'ri shartnomalar asosida yetkazib berish bo'yicha vaqtinchalik tartib o'rnatilgan edi.

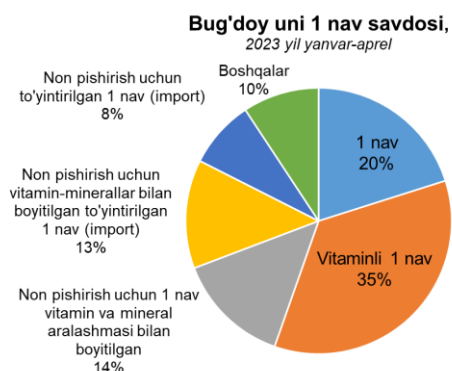
Hozirgi kunda birjadagi bug'doy uni jami savdosining 94-95% 1 nav bug'doy uni hissasiga to'g'ri kelmoqda. 2023 yilning yanvar-aprel oylarida 491,5 ming tonna bug'doy uni oldi-sotdisi bo'yicha bitimlar imzolangan bo'lsa, shundan 460,7 ming tonnasi (93,7%) 1 nav bug'doy uni bo'yicha bitimlar hisoblanadi. O'z navbatida, 1 nav bug'doy uni oldi-sotdisi bo'yicha tuzilgan bitimlarning 23,4% (107,6 ming tonna) import shartnomalari ulushiga to'g'ri keldi.

O'zbekiston Respublika Tovar-xom ashyo birjasida bug'doy uni savdosi: Birjadan yakuniy iste'molchigacha

1 navli bug'doy uni guruhida eng talabgor un vitaminli 1 nav uni hisoblanadi. 2023 yil yanvar-aprel oylarida 1 nav bug'doy uni savdosining 35% mazkur unlar ulushiga to'g'ri keldi (2022 yilda 43%). Ushbu ko'rsatkich oddiy 1 nav bug'doy uni uchun 20%, non pishirish uchun vitamin va mineral aralashmasi bilan boyitilgan 1 nav un uchun 14%ni tashkil qildi.

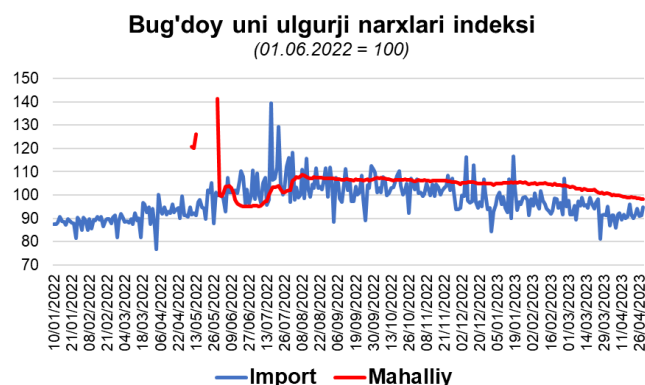
4. BUNNI indeksi

Mahalliy bug'doy uni uchun BUNNI indeksi 2022 yil avgust oyida o'rtacha 107.4 ni tashkil etdi (8 avgust kuni eng yuqori nuqtasi 108.6 yetdi). Avgust oylari oxiriga borib, don narxlarini erkinlashtirish bo'yicha islohotlarning samara bera boshlashi va 2022 yil hosilining bozorga katta hajmlarda kirib kelishi un narxlarining pasayishida o'z aksini topdi. Shuningdek, iyul-avgust oylariga kelib, global bug'doy bozorida vaziyatning yaxshilanishi O'zbekistonning bug'doy importi bo'yicha imkoniyatlarini kengaytirdi.

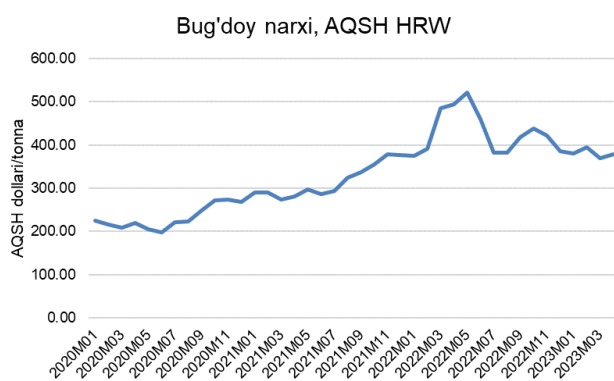
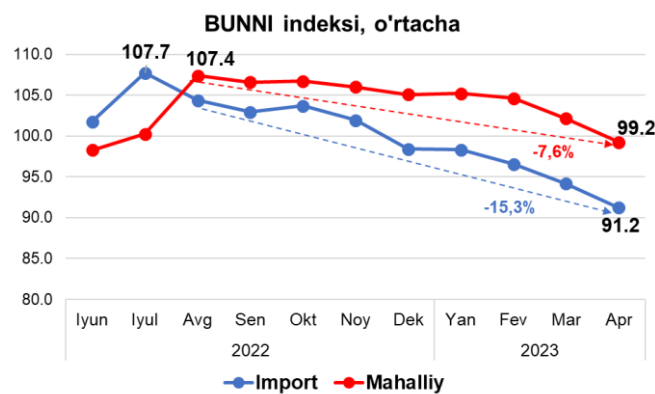
Natijada, BUNNI indeksi 2022 yil sentyabr oyida 106.62 gacha, dekabr oyida 105.07 gacha kamaydi. 2023 yil mart-aprel oylarida mahalliy un narxlari pasayishi tezlashdi va ushbu oylarda BUNNI indeksi mos ravishda o'rtacha 102.13 va 99.24 ni tashkil etdi. Umuman olganda, 2022 yil avgust oyidan 2023 yil aprel oyi oralig'ida mahalliy un narxlari 7.6%ga arzonladi.

2022 yil fevral oyida dunyoning eng yirik bug'doy yetishtiruvchi mamlakatlari bo'lgan Rossiya-Ukraina mojarosining boshlanishi natijasida jahon bozorida bug'doy va un narxlari sezilarli darajada oshdi. 2022 yil fevral oyida import bug'doy uni uchun hisoblangan BUNNI indeksi

o'rtacha 88.6 bo'lgan bo'lsa, iyul oyida 107.75 gacha (+21.6%) ko'tarildi (19 iyul kuni maksimum nuqtasi 139.43 ga yetdi).

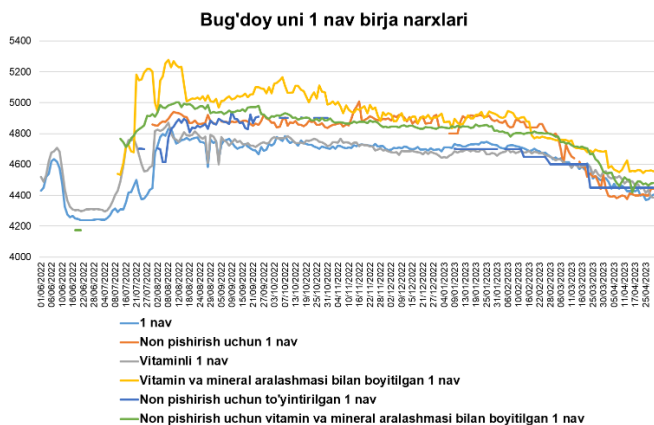

2022 yil avgust oyidan boshlab, jahon bozorida bug'doy narxining muvozanatga kelishi va Qozog'iston tomonidan bug'doy va un eksportiga qo'yilgan kvotalar muddatining tugashi natijasida import un narxlarida ham sezilarli pasayish kuzatildi. 2022 yil dekabr oyiga kelib, import bug'doy uni uchun BUNNI indeksi 98.3 gacha tushgan bo'lsa, 2023 yil aprelida 91.22 ni tashkil etdi. Bu esa import bug'doy uni o'rtacha narxlarining 2023 yil aprel oyida 2022 yil iyul oyiga nisbatan 15.3%ga arzonlaganidan dalolat beradi.

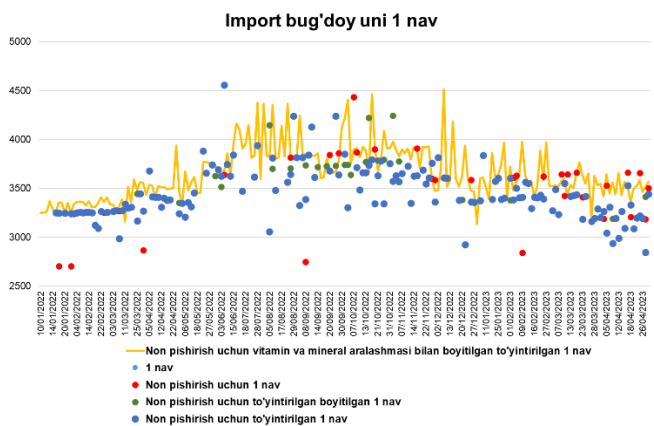

4.1. Bug'doy uni 1 nav narxlar

Mahalliy 1 navli bug'doy uni bozorida eng qimmat un vitamin va mineral aralashmasi bilan boyitilgan un hisoblanadi. 2022 yil avgust oyida ushbu un markasi narxlar 4 900-5 300 so'm oralig'ida shakllangan bo'lsa, 2023 yil aprel oyida 4 500-4 600 so'mgacha tushdi.

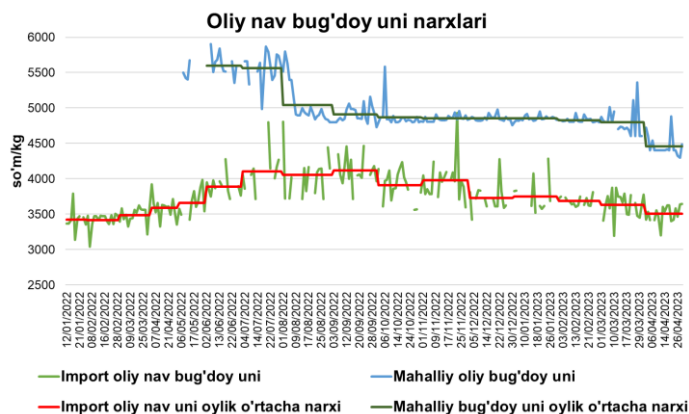
Birjada import shartnomalari bo'yicha non pishirish uchun vitamin va mineral aralashmasi bilan boyitilgan to'yintirilgan 1 nav bug'doy uni 2022 yil avgust oyida o'rtacha 3 800-4 400 so'm oralig'ida sotilgan bo'lsa, 2023 yil aprel oyida ushbu un ulgurji narxlar 3 350-3 650 so'mgacha pasaydi.

4.2. Oliy nav bug'doy uni narxlar

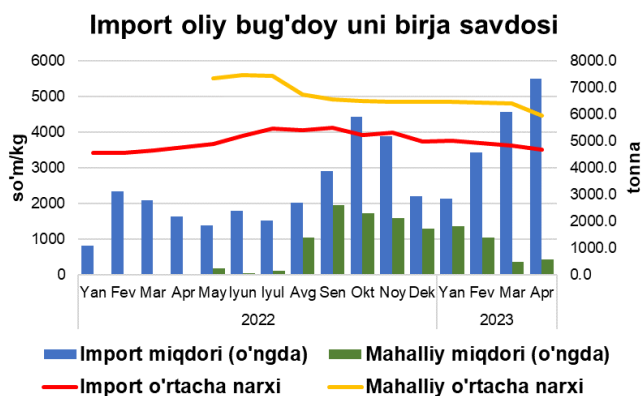
O'zbekiston respublika tovar-xom ashyo birjasida oliy navli bug'doy uni savdosining asosiy qismi (2022 yilda 77%) import oliy navli unlar hissasiga to'g'ri keladi. 2022 yil 1 iyundan don narxlar to'liq erkinlashtirilgunga qadar birjada faqat import oliy navli bug'doy uni sotilgan. 2022 yil yanvar oyida import oliy navli un o'rtacha oylik narxlar 3420 so'm bo'lgan

bo'lsa, iyul oyiga kelib ushbu ko'rsatkich 4100 so'mgacha (+20%) ko'tarildi.

Mazkur davrda import oliy nav bug'doy uni narxlarining keskin darajada oshishini asosan 2022 yil Rossiya-Ukraina mojarosi ortidan bug'doy narxlar ko'tarilishi va buning natijasida bug'doy va un importi bo'yicha asosiy savdo hamkorimiz Qozog'iston tomonidan 2022 yil 15 apreldan 15 iyungacha bug'doy (1 mln tonna) va un (300 ming tonna) eksportiga kvota belgilanganligi bilan izohlash mumkin. 2022 yil fevral oyida Qozog'iston un ishlab chiqaruvchilari tomonidan 3 128 tonna oliy navli un birja savdolariga qo'yilgan bo'lsa, ushbu ko'rsatkich aprel oyida 2 176 tonnaga, may oyida 1 836 tonnaga, iyun oyida 2 380 tonnagacha kamaydi.

2022 yil avgust oyidan boshlab birja savdolarida ham mahalliy ham import oliy navli un miqdorining sezilarli darajada ko'payishi narxlarni asta-sekin pasayishiga sabab bo'ldi. Natijada 2022 yil dekabr oyida import oliy navli un o'rtacha narxi 3 728 so'mgacha (iyul oyiga nisbatan 9,1%ga) tushdi. Ushbu davrda mahalliy oliy navli un o'rtacha narxi 5 565 so'mdan 4 852 so'mga (-12.8%) pasaydi.

2023 yilning yanvar-aprel oylarida import oliy navli un birja savdolari hajmi 20.8 ming tonnaga yetib, 2022 yilning mos davriga (9.2 ming tonna) nisbatan 2.3 barobarga ko'paydi. Natijada, aprel oyiga kelib import oliy navli un o'rtacha birja narxlari 3 500 so'mgacha arzonladi. Ta'kidlash lozimki, mahalliy oliy navli bug'doy unining birja narxlari import oliy navli un ulgurji narxlariga tomon yaqinlashayotgan bo'lsa-da, mahalliy un narxlari (o'rtacha 1100-1200 so'mga) qimmatligicha qolmoqda.

5. Bug'doy uni ulgurji va chakana narxlari

Bug'doy unining ulgurji va chakana narxlari o'zaro bog'liq bo'lib, birining o'zgarishi ikkinchisiga ta'sir qiladi. Ulgurji narxlar katta miqdorda bug'doy unini ishlab chiqaruvchilar yoki distribyutorlardan chakana sotuvchilar yoki sotuvchilarga tarqatishni o'z ichiga oladi.

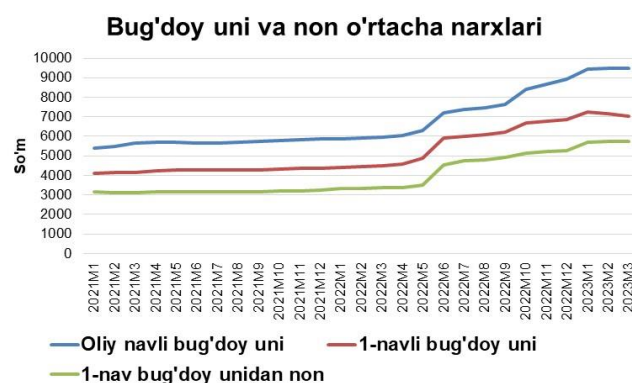
Aksariyat chakana sotuvchilar bug'doy unini to'g'ridan-to'g'ri ishlab chiqaruvchilardan ko'proq miqdorda sotib oladigan ulgurji yoki distribyutorlardan ulgurji narxda sotib olishadi. Ushbu ulgurji sotuvchilar ma'lum miqdordan ortiq xarid qilgan chakana sotuvchilarga chegirmalar taklif qilishlari mumkin.

Boshqa tomondan, chakana narxlar oxirgi iste'molchilar do'konda bir qop yoki paket bug'doy uni uchun to'laydigan narxlari bo'lganligi sababli chakana narxlar talab va taklif, raqobat, mavsumiylik, joylashuv va tovar brendi kabi omillarga qarab farq qilishi mumkin.

Talabning taklifdan oshib ketishi yoki ishlab chiqarish tannarxining oshishi kabi omillar tufayli bug'doy unining ulgurji narxi ko'tarilganda, chakana sotuvchilar o'zlarining foyda chegaralarini saqlab qolish uchun narxlarni oshirishlari mumkin. Shu bilan bir qatorda, chakana sotuvchilar o'zlarining foyda marjasini kamaytirishni va raqobatbardoshlikni saqlab qolish uchun narxlarni barqaror saqlashni tanlashlari mumkin.

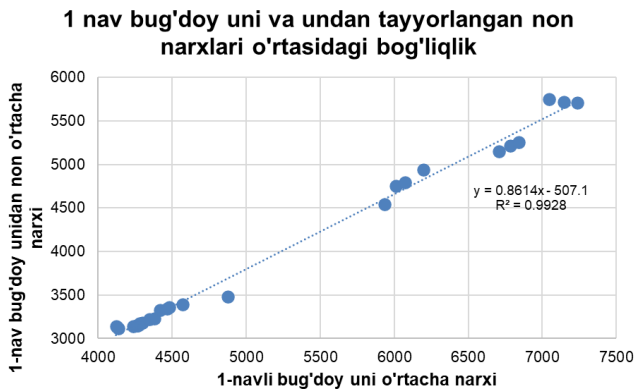
Bundan tashqari, ulgurji narx pasayganda, chakana sotuvchilar ko'proq mijozlarni jalb qilish yoki foyda marjasini saqlab qolish uchun narxlarni pasaytirishni tanlashlari mumkin.

Lekin, MHTI hisob-kitoblari shuni ko'rsatmoqdaki, mamlakatimiz un bozorida chakana narxlar ulgurji narxlar o'zgarishiga faqatgina bir tomonlama reaksiya ko'rsatmoqda. Ya'ni, bug'doy uni chakana narxlari ulgurji narxlar ko'tarilganda ko'tarilmoqda, lekin ulgurji narxlar pasayishi chakana narxlarda namoyon bo'lmayapti. Masalan, 2022 yil iyul oyidan 2023 yil aprel oyigacha bo'lgan davrda birjada import oliy navli un o'rtacha narxlari 11.4%ga, mahalliy oliy navli un o'rtacha narxlari 13.7%ga tushgan bo'lishiga qaramasdan, dehqon bozorlari va do'konlarda oliy navli un o'rtacha narxlari 28.3%ga oshgan.

Ushbu raqamlar bug'doy unining birjadan tashqari ta'minot zanjirida muammolar borligidan dalolat beradi. Xususan, ulgurji xaridorlar o'rtasida raqobat darajasining pastligi, foyda marjasining yuqoriligi, chakana savdogarlarning inflyatsion kutilmalarining yuqoriligi, transport xarajatlarining qimmatligi chakana narxlarning faqat oshib borishiga sabab bo'layotgan bo'lishi mumkin.

Bug'doy uni asosiy xomashyo bo'lgan oziq-ovqat mahsulotlari narxlari chakana narxlarga tezda reaksiya qiladi. Misol uchun, 2021-2023 yillarda 1-navli bug'doy unining narxining o'rtacha hisobda 1000 so'mga oshishi ushbu undan tayyorlangan non o'rtacha narxining 861 so'mga oshishiga sabab bo'lgan.

6. Aholi daromadlari va non iste'moli o'rtasidagi bog'liqlik

O'zbekistonda aholi daromadlari va oziq-ovqat mahsulotlari turlari bo'yicha iste'mol darajasi o'rtasidagi bog'liqlik kam o'rganilgan. Ammo, boshqa mamlakatlarda olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, vitaminlar, minerallar va kaloriyaga boy oziq-ovqat mahsulotlari, jumladan baliq, go'sht, sut mahsulotlari non, makaron va gurunch narxlariga nisbatan qimmat. Kam daromadli uy xo'jaliklari daromadi yuqori bo'lgan uy xo'jaliklariga qaraganda ancha kam oziq-ovqat turlarini iste'mol qilishadi va ular kundalik talab etiladigan kaloriya miqdorini nisbatan ancha arzon bo'lgan non va don mahsulotlari kabi kaloriyasi yuqori oziq-ovqat mahsulotlaridan olishadi.

Ruminiya, Qozog'iston, Turkiya davlatlari misolida olib borilgan tadqiqot natijalariga ko'ra, aholining daromadlari hamda non va non mahsulotlari iste'moli o'rtasida bog'liqlik mavjud.

Ya'ni aholining daromadi oshishi bilan kunlik oziq-ovqat ratsionidan non va non mahsulotlariga muqobil mahsulotlar soni ko'payib boradi. Xususan, Qozog'iston va Turkiyada 269 uy xo'jaliklari (*oilalarning o'rtacha oylik daromadi 675 dollar, kishi boshiga o'rtacha daromad esa 170 dollar*) o'rtasida o'tkazilgan so'rov natijalariga ko'ra, uy xo'jaliklarning un va non sotib olish uchun kunlik xarajatlari o'rtacha 6 dollarni tashkil etgan¹. Kam daromadli uy xo'jaliklarining un va non iste'moli miqdori ortib borgan, lekin yuqori daromadli oilalarda iste'mol

miqdori kamaygan. Shuningdek, oila a'zolarining soni va yosh darajasi un va non iste'moliga ta'sir ko'rsatgan.

Ushbu tadqiqot natijalaridan kelib chiqib aytish mumkinki, mamlakatimizda aholi daromadlarining ortib borishi bilan ularning iste'mol savatchasida un va non mahsulotlari ulushi kamayib boradi. Bu esa uy xo'jaliklarining un va nonga bo'lgan talabini kamaytirib, ushbu tovarlar narxlarining barqarorligini ta'minlashga xizmat qiladi.

¹ Sait Engindeniz and Zhansaya Bolatova (2019). "A study on consumption of composite flour and bread in global perspective", British Food Journal, September 2019